Serie VIII. No. 5.

~~Per Serie (10 nrs.) f 3.—~~
Afz. nrs f 0.40

„PRO en CONTRA"

Abr. 5005 / 2017

Betreffende Vraagstukken van Algemeen Belang - -

GODSDIENSTIGE OPVOEDING

Pro: L. LINDEBOOM
Hoogleeraar te Kampen

Contra: F. DOMELA NIEUWENHUIS
te Hilversum

BAARN
HOLLANDIA-DRUKKERIJ
1913

BERICHT

Het abonnementsgeld over de loopende series onzer uitgaven is verschuldigd na verschijning van No. 5.

NIEUW:

Prof. Dr. C. SNOUCK HURGRONJE

DE ISLAM

f 0.40

In dit boekje heeft de geleerde kenner van den Mohammedaanschen godsdienst, zijn schat van wetenschappelijke kennis niet ordeloos opgestapeld, maar verwerkt tot een overzichtelijke en boeiende karakteristiek van dezen invloedrijken godsdienst.

VAN RECHTS EN LINKS

POLITIEKE WENSCHEN EN BESCHOUWINGEN

Per serie van 10 nrs. (bij inteekening) f 3.—. Afz. nrs. f 0.40

Uit het Prospectus:

„In deze brochuren-reeks zal aan alle politieke Partijen gelijk recht van spreken gegeven worden; vertegenwoordigers „van Rechts èn Links" zullen er hun stem doen hooren.

Mogen zij, die straks tot kiezen zullen worden geroepen, hun groote verantwoordelijkheid beseffen ten opzichte van het algemeen welzijn van ons land en volk, en daarvan o.m. blijk geven door in te teekenen op deze serie, waarin de vraagstukken die den politieken toestand van het oogenblik beheerschen, door mannen van erkende bekwaamheid zullen behandeld worden".

HOLLANDIA-DRUKKERIJ TE BAARN.

Reeds verschenen:

No. 1. Mr. H. VERKOUTEREN, Grondwetsherziening.
No. 2. J. C. CETON, De Vakbeweging en de Politieke Strijd.
No. 3. C. E. VAN KOETSVELD, Moet de Rechtsche Coalitie in 1913 voortduren?
No. 4. A. ROODHUYZEN, Het Kiesrechtvraagstuk.
No. 5. W. DE JONG, De Tariefwet.
No. 6. EEN ANTI-REVOLUTIONAIR, Het Beginsel der Economie.

Als eerstvolgende nrs. zullen o. m. verschijnen:

Dr. A. C. A. HOFFMAN (Lid Hoofdbest. Z. H. Bond v. Roomsch-Kathol. Kiesvereen.), Het Bizonder Onderwijs en de weg tot zijn gelijkstelling met het Openbaar Onderwijs van wege de Overheid.
H. VAN APELDOORN, Géén samengaan met Rome!
Prof. Dr. D. VAN EMBDEN, Het Vrijzinnig-Democratisch standpunt tegenover het Kapitalisme.
Mr. P. J. TROELSTRA, De a.s. Verkiezingen en de Arbeidersklasse.
Mevr. HEINEKEN-DAUM, Vrouwenkiesrecht.
W. v. RAVESTEYN, De Antithese en de Arbeiders.
J. B. AMENT, De Taak der Jonge Vrijzinnigen.
W. P. G. HELSDINGEN, De Rechtspositie en Arbeidsvoorwaarden der beambten en werklieden in 's Rijks dienst.
W. O. A. KOSTER, Het Volksonderwijs.

Wat willen de uitgaven van de Hollandia-Drukkerij te Baarn?

Het antwoord op deze vraag, zoo algemeen mogelijk gegeven, luidt met een woord van deze dagen: „University Extension", overtuigd als wij zijn van de waarheid van Carlyle's uitspraak, dat het Boek is de Universiteit van onze dagen!

Er komt voor ieder volk een tijd waarin de schatten van wetenschap en kennis, door de beste mannen der natie en daarbuiten in een reeks van jaren, vaak eeuwen, moeizaam vergaard, zich niet binnen de wanden van studeercel en collegekamer laten terug dringen. Van alle kanten breekt het verlangen baan: mede deel te krijgen aan dien rijkdom van geestelijke goederen. Op dit stadium voldoen de nieuwsbladen niet meer, die òf louter quaesties beroeren van terstond voorbijgaanden aard, òf, in de beste gevallen (d. i. daar waar m eer bepaald vraagstukken van algemeen-wetenschappelijke of zedelijke strekking behandeld worden), toch te weinig verband kunnen brengen tusschen de verschillende onderwerpen onderling, te weinig systematisch de stof kunnen rangschikken, daar couranten meestal aanknoopen aan bepaalde gebeurtenissen van den dag, om even onverwacht den draad weer af te breken.

Wat men — verlangend naar een breeder kennis, een ruimer blik — in de eerste plaats noodig heeft, zijn niet de dagbladen met hun uit den aard der zaak beperkten horizont, óók niet de dikke boeken der geleerden, die men in de practijk maar al te dikwijls nauwelijks tijd heeft open te snijden — het zijn: beknopte, oriënteerende geschriften, waarin de stof (niettegenstaande de beknoptheid van behandeling) toch zoo veel mogelijk methodisch en systematisch is gerangschikt en verwerkt, hetgeen alléén geschieden kan door schrijvers die hun onderwerp volkomen meester zijn.

Zulke geschriften (die natuurlijk altijd slechts min of meer aan 't gestelde doel zullen blijken te beantwoorden) *zullen in vele gevallen den stoot geven tot grondiger studie.*

Wij stellen ons voor, op deze paarse bladzijden in de eerstvolgende maanden geleidelijk uit te werken wat wij zouden willen noemen een

Proeve tot een schematisch Overzicht van de tot dusver verschenen „Hollandia-uitgaven".

Wij volgen daarbij achterstaande HOOFDINDEELING, die een overzicht vergemakkelijkt [1]).

---

[1]) Wij behoeven niet te zeggen dat het hier volgend schema nog overal gaten en gaatjes zal blijken te vertoonen, m. a. w. dat er nog tal van onderwerpen op behandeling wachten. Dat onze persen weinig rust genieten mag echter als bekend worden verondersteld. Wie op de hoogte wil blijven van de maandelijksche nieuwe toevoegingen aan dit schema, vrage geregelde francotoezending van ons „Boekennieuws".

Nog enkele aanwijzingen: Alle 40-cents-geschriften (uitgenomen die in 1912 verschenen zijn en door een * zijn te onderscheiden) worden bij een keuze van minstens 10 nummers slechts à f 0,30 (dus tegen f 3.— per 10 stuks) berekend. Bij de duurder werken, voor zoover in prijs verminderd, staat vermeld tegen hoeveel nrs. ze berekend worden, indien men ze in zijn keuze-combinatie wenscht op te nemen. Voorbeeld: Achter een boek van f 1.20 staat vermeld 3 nrs. Dit wil dan zeggen dat het, met minstens 7 andere nrs. (b.v. 7 brochures van f 0.40) gecombineerd, nu à f 0.90 (3 maal f 0.30) berekend wordt (10 nrs. voor f 3.—). Voor eventueele banden wordt 50 cents extra gerekend.

Ter verklaring van onderstaand schema leze men blz. 1 van dit paarse blaadje

A. Land en Volkenkunde.

A. De Godsdiensten der Wereld.

a. Ontwikkelingsgeschiedenis van den Godsdienst

b. De Groote Godsdiensten

I Het Christendom.

1. Algemeene Beschrijving.
2. Het Protestantisme.
   a. Algemeene Beschrijving. b. Kerken, Kerkgenootschappen. c. Secten en Stroomingen.
3. Het Roomsch-Katholicisme.
   a. Algemeene Beschrijving. b. Kerkel. Instellingen, Sacramenten, Liturgie. c. Het Neo-Katholicisme.
4. De Grieksche Kerk.

II. De Godsdienst van Israël.

1. Algemeene Beschrijving.
2. Het Jodendom.
   a. Algemeene Beschrijving. b. Geschriften, Ceremoniën etc.
3. Het Joden-vraagstuk.

III. Het Boeddhisme.

1. Algemeene Beschrijving.
2. Boeddhisme in Japan.
3. Boeddhisme in Europa.

IV, V, VI etc. De overige Godsdiensten.

B. Geschiedenis van Zeden en Gebruiken.

B. Geschiedenis van het menschelijk denken. Zijne toepassing.

A. Wijsbegeerte.

a. Inleiding tot de Wijsbegeerte.

b. Wijsgeerige Stelsels.

c. Wijsgeerige Hoofdproblemen.
   1. Zedekunde; 2. Wereld- en levensleer.

B. Godsdienstwetenschap.

a. Christelijke Theologie.
   1. Dogmatiek; 2. Critiek en exegese. Bijbelsche Geschiedenis; 3. Polemiek.

b. Theosophie.

(vervolg op blz. 3).

Voor, óf *tegen*, godsdienstige opvoeding der kinderen? Het antwoord op die vraag, die de kern is van het, naar aller oordeel, hoogst gewichtig vraagstuk der opvoeding, mag en kan niet gegeven worden door en naar ieders goedvinden. Een kind is niet een stuk speelgoed, noch een stuk vee, waarmede de eigenaar kan doen wat hem behaagt, maar een wezen, dat van stonde aan zijn plaats heeft in de gemeenschap der menschen, zijn rechten en plichten. De kinderen van heden zijn het geslacht dat weldra ons zal vervangen. De opvoeding moet daarom een zoodanige zijn dat de kinderen, zoover het van ons afhangt, daardoor in staat gesteld kunnen worden als goede leden der gemeenschap zelfstandig op te treden [1]).

Godsdienstige opvoeding is een opvoeding naar de beginselen van den godsdienst. „Godsdienst" spreekt van „God" en „dienst". Wie niet gelooft in God, den Almachtige, Schepper van hemel en aarde, kan niet spreken van godsdienst, zonder de taal te misbruiken en door woordenspel de bespreking der zaken te vertroebelen. Voor wie in God gelooft is het geen vraag, of godsdienst,

[1]) In mijne „Inleiding" voor het Deux. Congres Intern. d'Education Morale à La Haye, 22—27 Août 1912, *Mémoires* I, bl. 15 vv., get. „*De rechte kennis van het kind de eerste vereischte voor de zedelijke opvoeding van het kind*", is uiteengezet wat het *wezen* van het kind, zijn *staat*, en zijn *bestemming* is. Naar Gods beeld geschapen, door de zonde schuldig en verdorven geworden, door Gods genade in Christus te redden. Voor de kennis van de waarlijk godsdienstige opvoeding zijn aan te bevelen o.m. de volgende geschriften: *Oeconomia Christiana ofte Christelicke Huys-Houdinge*, door Petr. Wittewrongel, Bed. d. H. Ev. in Amsterdam, 2e dr., Amst. bij Wed. M. Jz. Brandt, 1655. *Geschenk van een Christelijken vader aan zijne opwassende kinderen* en *Het Huisgezin*, beide van Dr. NIC. BEETS, naar het engelsch van JOHN ANGELL JAMES. Amst. bij Joh. Müller, 1844. *Het Christelijk Huisgezin*, door Dr. H. BAVINCK, bij J. H. Kok, Kampen, 1908. Bij denzelfden: *Het Christelijk Huisgezin*, een boek voor ouders, door A. DREYER, Zendeling-Leeraar der Ned. Ger. Gemeente te Kaapstad, 1910.

het dienen van God, noodig is. Voor hem staat het ook vast, dat de kinderen godsdienstig moeten worden opgevoed.

De vraag: Voor òf tegen godsdienstige opvoeding? komt dus hierop neer: of GOD *is*. *Is* GOD *niet*, dan, 't spreekt vanzelf, kán er geen *godsdienstige* opvoeding zijn. Indien God *is*, dan staat het niemand vrij Hem *niet* te dienen. Dan staan de kinderen, evenals de ouders, tot God in betrekking en moeten ze dienovereenkomstig worden opgevoed.

Of GOD *is*, òf *niet*, kan uit den aard der zaak geenszins worden uitgemaakt door zg. wijsgeerige redeneering. Onder hen die in God gelooven kan verschil zijn aangaande de *wijze* hoe Hij gediend moet worden, en hoe de kinderen godsdienstig op te voeden; maar over het *dat* zijn zij het volkomen eens. Evenzoo staat het vast bij allen die *niet* in God gelooven, dat godsdienst en godsdienstige opvoeding *niet* goed en noodig is, en dat al wat onder dien naam optreedt, onwezenlijk is, verzinsel, zelfbedrog. Geloof en ongeloof staan hier lijnrecht tegen elkander.

Schrijver dezes is van overtuiging, dat alleen waarlijk godsdienstige opvoeding den naam van opvoeding dragen kan. Omdat zij beantwoordt aan de *roeping* der ouders jegens God, en aan de behoefte van *het kind*. M. a. w.: godsdienstige opvoeding is *plichtmatig* en *zegenrijk*.

Mij tot die twee gezichtspunten bepalend, zal ik van deze overtuiging rekenschap geven en trachten de godsdienstige opvoeding aan het verstand, het hart, en de conscientie der lezers aan te bevelen, gelijk het den christen betaamt.

I

Indien God is, kan Hij alleen gekend worden door *openbaring* van Zich zelven door Zich zelven. Heil ons: God heeft Zich geopenbaard en is te kennen; uit de natuur en uit de H. Schrift.

Bij alle volken, in alle menschen, leeft nog een zeker besef van het bestaan van God en Zijne verhouding tot den mensch. „Overmits hetgeen van God kennelijk is, in hen openbaar is; want God heeft het hun geopenbaard. Want Zijne onzienlijke dingen worden van de schepping der wereld aan verstaan en doorzien, beide Zijne eeuwige kracht en goddelijkheid, opdat zij niet te verontschuldigen zouden zijn". Zóó spreekt een apostel van Jezus Christus, Paulus, de apostel der heidenen, van wat genoemd wordt de Godskennis

uit de natuur. *Rom.* 1 : 19. Die kennis behoort tot de overblijfselen van het beeld Gods in den gevallen mensch. Art. 15 *Geref. Geloofsbelijdenis.* In Zijne barmhartigheid en genade heeft het Gode behaagd, na den zondeval, Zich nader te openbaren, door de belofte van den Zaligmaker, die in de volheid des tijds gekomen is in de wereld, de Heere Jezus Christus, Gods eengeboren eeuwige Zoon. *Gen.* 3 : 15, *Gal.* 4 : 4. Die Zelfopenbaring heeft God ook doen beschrijven door de heilige Profeten en Apostelen, die uit kracht van de inspiratie des Heiligen Geestes onfeilbaar waren in dat werk. In de 66 boeken der H. Schrift hebben wij nu het voleinde onfeilbare Woord der openbaring Gods. Op die H. Schrift is de Christelijke Kerk gebouwd, *Ef.* 2 : 20—22, die de vervulling is van het volk Gods des Ouden Testaments, het zaad van Abraham en de heilige geslachten vóór hem, van den beginne der wereld af. In allen die door Zijne almachtige bewerking werden wedergeboren en gelooven, getuigt de H. Geest, de Auteur van al de heilige boeken, dat deze van God zijn, en dat daarin de weg des levens is bekend gemaakt van Gods wege. Art. 5 (vg. 1—7) *Geref. Gb.*

Om te weten wat godsdienst en godsdienstige opvoeding is, hebben wij dus de H. Schrift te raadplegen. Zij maakt ons bekend met God en met den dienst van God. Alle leer aangaande God en godsdienst buiten en tegen de H. Schrift, is slechts de vrucht en uiting van wat dwalende verstanden en harten van zondige menschen voor kennis en dienst van God houden en uitgeven. In de Schrift spreekt God Zelf tot de menschen, opdat zij Hem *in waarheid* leeren kennen en dienen. Gelijk de Heere Jezus Christus getuigt in Zijne hoogepriesterlijke bede tot den Vader: „En dit is het eeuwige leven, dat zij U kennen, den eenigen waarachtigen God, en Jezus Christus, dien Gij gezonden hebt". *Joh.* 17 : 3.

In de H. Schrift zoowel des Ouden als des Nieuwen Testaments wordt den ouders de *godsdienstige* opvoeding der kinderen *bevolen*. *Om* GODS *wille.*

God wil, dat de kinderen Hem als den Schepper en Weldoener leeren kennen, van Wien zij, evenals de volwassenen, in alles afhankelijk zijn. „En gedenk aan uwen Schepper in de dagen uwer jongelingschap, eer dat de kwade dagen komen en de jaren naderen, van dewelke gij zeggen zult: Ik heb geen lust in dezelve". *Pred.* 12 : 1. In het Verbond der genade, waarin God na den val de vergeving der zonden heeft beloofd en den weg der zaligheid

bereid, zijn ook de kinderen begrepen. Want zóó luidt de belofte des Verbonds aan Abraham: „En ik zal Mijn Verbond oprichten tusschen Mij en tusschen u, en tusschen uw zaad na u in hunne geslachten, tot een eeuwig verbond, om u te zijn tot eenen God en uw zaad na u". *Gen.* 17 : 7. „Voorts zeide God tot Abraham: Gij nu zult Mijn Verbond houden, gij en uw zaad na u, in hunne geslachten". vs. 9. „Want Ik heb hem gekend, opdat hij zijnen kinderen en zijn huis na hem zoude bevelen, en zij den weg des HEEREN houden, om te doen gerechtigheid en gericht; opdat de HEERE over Abraham brenge, hetgeen Hij over hem gesproken heeft". 18 : 19.

In de Wet, die God op Sinaï aan Israël, het volk des Verbonds, heeft gegeven, is ook een gebod in 't bizonder voor de kinderen; en wel het eerste van de tweede tafel der Wet, het 5de gebod: „Eert uwen vader en uwe moeder, opdat uwe dagen verlengd worden in het land, dat u de HEERE, uw God, geeft". *Exod.* 20 : 12. Ook de Wet in haar geheel moeten de kinderen leeren en gehoorzamen, opdat zij met de ouders, en hunne kinderen met en na hen, den HEERE dienen naar Zijnen wil. „Hoor, Israël! de HEERE, onze God, is een eenig HEERE. Zoo zult gij den HEERE, uwen God, liefhebben, met uw gansche hart, en met uwe gansche ziel, en met al uw vermogen. En deze woorden, die ik u heden gebiede, zullen in uw hart zijn. En gij zult ze uwen kinderen inscherpen, en daarvan spreken, als gij in uw huis zit, en als gij op den weg gaat, en als gij nederligt, en als gij opstaat". *Deuter.* 6 : 4—7. De God vreezenden in Israël hebben dan ook, van geslacht tot geslacht, hunne kinderen bekend gemaakt met de genade der schuldverzoening en zaligheid, die door de offeranden werd uitgebeeld, en in de verzoening der zonden door het bloed van Christus tot volle openbaring is gekomen. Gods groote daden en wonderwerken in de verlossing en bewaring van Israël hebben zij hun niet verborgen. „Wij zullen het niet verbergen voor hunne kinderen, voor het navolgend geslacht, vertellende de loffelijkheden des HEEREN en Zijne sterkheid, en Zijne wonderen, die Hij gedaan heeft. Want Hij heeft eene getuigenis opgericht in Jakob, en eene Wet gesteld in Israël; die Hij onzen vaderen geboden heeft, dat zij ze hunnen kinderen zouden bekend maken. Opdat het navolgende geslacht die weten zou, de kinderen die geboren zouden worden, en zouden opstaan en vertellen ze hunne kinderen. En dat zij hunne hoop op God zouden stellen, en

Gods daden niet vergeten, maar Zijne geboden bewaren". *Psalm* 78 : 4—7. Daarentegen gingen de goddeloozen hunne kinderen voor in den dienst der afgoden. Van hen spreekt God tot den profeet *Jeremia*, 7 : 17—20, bestraffend en dreigend: „Ziet gij niet, wat zij doen in de steden van Juda, en op de straten van Jeruzalem? De kinderen lezen hout op, en de vaders steken het vuur aan, en de vrouwen kneden het deeg, om gebeelde koeken te maken voor de Melécheth des hemels, en anderen goden drankofferen te offeren, om Mij verdriet aan te doen..."

Ook in het Nieuwe Testament wordt de godsdienstige opvoeding den ouders *tot plicht gesteld*. Toen de Zoon van God op aarde kwam en predikend en wonderen doende het evangelie verkondigde in de steden en dorpen van het Joodsche land, heeft Hij niet alleen de volwassenen, maar ook de kinderen tot Zich geroepen en hen gezegend: „Toen werden kinderkens tot Hem gebracht, opdat Hij de handen hun zou opleggen en bidden; en de discipelen bestraften hen. Maar Jezus zeide: Laat af van de kinderkens en verhindert hen niet tot Mij te komen; want derzulken is het Koninkrijk der hemelen. En als Hij hun de handen opgelegd had, vertrok Hij vandaar". *Matth.* 19 : 13—15. Jezus beveelt hier aan allen, *dat de kinderen met Hem* als den Zaligmaker *bekend gemaakt worden*; Hij *geeft* aan *de kinderen* een *plaats in het Koninkrijk Gods*, en *eischt hen* voor *dit Koninkrijk op*. En in den brief aan de *Efeziërs* worden de vaders vermaand, hunne kinderen op te voeden „in de leering en vermaning des Heeren", 6 : 4; evenals de kinderen, vers 1, den ouderen gehoorzaam te zijn „in den Heere", dat is: om des Heeren wille en in de geloofsgemeenschap met Hem.

't Is dus ontegensprekelijk dat, volgens de H. Schrift, de godsdienstige opvoeding: de opvoeding der kinderen in de vreeze Gods, *plichtmatig* is. GOD heeft recht op de liefde zoowel van de kinderen als van de ouders, en staat dat recht en die eere aan niemand af; noch aan Staat of Maatschappij, noch aan ouders of onderwijzers, en zoomin aan vereerders als verachters van kinderen. Het Nieuwe Testament bevestigt en verheldert de opvoedingsleer van het Oude Testament. In beide is dit de hoofdzaak: dat ouders en kinderen *God liefhebben*. „Gij zult liefhebben den Heere, uwen God, met geheel uw hart, en met geheel uwe ziel, en met geheel uw verstand. Dit is het eerste en het groot

gebod. En het tweede, aan dit gelijk, is: Gij zult uwen naaste liefhebben als u zelven. Aan deze twee geboden hangt de gansche Wet en de Profeten". *Matth.* 22 : 37—40. De *kinderen* hebben er derhalve van Gods wege *recht* op, in de kennis en den dienst van God te worden onderwezen. Als schepselen Gods, geschapen naar Zijn beeld, en als kinderen des Verbonds, Hem opgedragen in den heiligen Doop, hebben zij er *recht* op, in huis en school en kerk zóó te worden geleerd en geleid, door woord en voorbeeld, door leering en tucht, dat de Naam van den Drieëenigen God: den Vader en den Zoon en den Heiligen Geest, *Matth.* 28 : 19, hun niet verborgen worde, of tegen de leer der Schrift voorgesteld, maar bekend gemaakt, zóó als die, uit de Schrift, te kennen is en moet worden gekend, om in geest en waarheid God te dienen en uit genade zalig te worden.

Evenals bij het volk van Israël is de opvoeding der kinderen in de Christelijke Kerk steeds als een heilige plicht erkend: een plicht der gehoorzaamheid, der dankbaarheid, der liefde. Gelijk de Israëliet door de Besnijdenis zijn kind verbond aan den Naam, den dienst, en het volk van Jehova, en zich verplichtte, het kind in den weg van Gods Verbond op te voeden, zoo wijdt de christen door den Doop zijn kind aan God en ontvangt het uit Gods hand als een Hem geheiligd zaad. Duidelijk wordt dit uiteengezet o. a. in het Formulier om den Heiligen Doop te bedienen aan de kleine kinderen der geloovigen, dat in de Gereformeerde Kerken ten onzent aan de ouders en de geheele gemeente wordt voorgehouden zoo dikwerf een kind den Doop zal ontvangen. Het eindigt met deze *opvoedings-conclusie:* „Dewijl dan nu de Doop in de plaats der Besnijdenis gekomen is, zoo zal men de jonge kinderen als erfgenamen van het Rijk van God en van Zijn Verbond doopen; en *de ouders zullen gehouden zijn* hunne kinderen in het opwassen *hiervan breeder te onderwijzen*". Vóór de Doop aan het kind wordt bediend, worden aan de ouders drie vragen gedaan, betreffende de leer der Schrift van de zonde en de genade, waarvan de derde aldus luidt: „Of gij niet belooft en u voorneemt, deze kinderen, als zij tot hun verstand zullen gekomen zijn, een iegelijk de zijnen, waarvan gij vader of moeder zijt, in de voorzeide leer naar uw vermogen te onderwijzen, of te doen en te helpen onderwijzen?" In 't midden der heilige broederschap, voor het aangezicht van den God des Verbonds, nemen al de ouders met een

plechtig „Ja" dezen zoo gewichtigen als liefelijken plicht op zich. Uit zich zelven zal niet één vader of moeder daartoe bekwaam zijn; maar God kan en wil bij de roeping ook schenken al wat wij behoeven om als vader, als moeder, als ouders, onzen plicht tegenover de kinderen getrouw en liefderijk te betrachten. Daarom wordt in het dankgebed na den Doop „de almachtige, barmhartige God en Vader" van „ons en onze kinderen" aldus aangeroepen: „Wij bidden U ook, door denzelven Uwen lieven Zoon, dat Gij deze gedoopte kinderen met Uwen Heiligen Geest altijd wilt regeeren, opdat zij christelijk en godzalig opgevoed worden, en in den Heere Jezus Christus wassen en toenemen; opdat zij Uwe vaderlijke goedheid en barmhartigheid, die Gij hun en ons allen bewezen hebt, mogen bekennen, en in alle gerechtigheid, onder onzen eenigen Leeraar, Koning, en Hoogepriester, Christus Jezus, leven en vromelijk tegen de zonde, den duivel en zijn gansche rijk strijden en overwinnen mogen; om U en Uwen Zoon, Jezus Christus, mitsgaders den Heiligen Geest, den eenigen en waarachtigen God, eeuwig te loven en te prijzen. Amen".

Hoe ootmoedig en vertrouwend wordt in dat gebed erkend het recht van God op het kind, het recht van het kind op de opvoeding in en tot de kennis en dienst van God, de onmisbaarheid van de „regeering" van kinderen en ouders door den Heiligen Geest!

Ook in het Formulier om den Huwelijken staat voor de gemeente van Christus te bevestigen, wordt de godsdienstige, christelijke, opvoeding voorop gesteld. De „inzetting" van het huwelijk staat daarmede in nauw, onafscheidelijk, innig verband. Is „de eerste oorzaak" dier inzetting: Elkander tot hulp te zijn „in alle dingen die tot het tijdelijke en het eeuwige leven behooren", de andere is deze: „Opdat zij hunne kinderen (die zij krijgen zullen) in de waarachtige kennis en vreeze Gods, Hem tot eer en tot hunne zaligheid opbrengen (opvoeden)". En in het gebed na de kerkelijke sluiting der echtverbintenis wordt Gods zegen afgesmeekt, opdat de gehuwden „als medeërfgenamen des Verbonds de kinderen, die het U believen zal hun te geven, godzalig opvoeden mogen, ter eere van Uwen heiligen Naam, tot stichting van Uwe Gemeente, en tot uitbreiding van Uw heilig Evangelie".

Is de godsdienstige opvoeding *plicht* om GODS wille, dan maakt ieder ouder en opvoeder, die zulke opvoeding verwaarloost en die zich daartegen stelt, zich schuldig aan zonde tegen God. Aan

zware zonde. Want hij krenkt het recht van God en versmaadt Zijne genade; hij pleegt revolutie tegen den allerhoogsten Koning en volmaakten Vader, verwerpende Zijn Wet en Zijn Evangelie. Hij maakt zich schuldig aan roof, aan menschenroof. Want Hij ontrukt het kind aan Zijn eersten en souvereinen eigenaar, den Schepper, die den mensch heeft geschapen naar Zijn eigen beeld, goed en oprecht, opdat de menschen Hem recht zouden kennen en dienen, en voor de eeuwige zaligheid toebereid worden. Hij veracht de H. Schrift, waarin God beveelt, de kinderen voor Hem op te voeden. Hij verheft zich boven het volk Gods van alle tijden, van de schepping der wereld af tot nu toe, de Kerk met haar leer en sacrament, haar dienst en tucht, versmadend. In den hoogmoed van zijn hart acht hij zich wijzer en beter dan de ouders, leeraars en opvoedkundigen, zoowel onder de Heidenen als onder de Israëlieten en de Christenen, die de kennis van God, zooals zij die verstonden, hebben geacht en geëerd als het eerste noodige voor de kinderen.

Zij doen als die Heidenen, van wie de Schrift ontdekkend en waarschuwend getuigt, dat zij, zich uitgevende voor wijzen, dwaas geworden zijn. „Omdat zij, God kennende, Hem als God niet hebben verheerlijkt of gedankt, maar zijn verijdeld geworden in hunne overleggingen en hun onverstandig hart is verduisterd geworden. . . En hebben de heerlijkheid des onverderfelijken Gods veranderd in de gelijkenis eens beeld van een verderfelijk mensch, en van gevogelte en van viervoetige en kruipende gedierten". *Rom.* 1 : 21—23. Hoe vreemd het misschien u toeklinkt, inderdaad zijn alle verwerpers van den godsdienst in de opvoeding afgodendienaars. Zij stellen zich en hun kind onafhankelijk van God, en vereeren zich zelven als boven God verheven, als souvereine beheerschers van zich zelven en van hun kind, die alleen aan zichzelven rekenschap hebben te geven van hun opvoedingsprincipen en praktijken. Hetzij zij de kinderen als een soort Majesteit vereeren, òf als gevangenen en slaven onderwerpen aan hun grillen en driften, belangen en begeerten, *zij* zijn de godheid, van wie de kinderen en hun opvoeding totaal afhankelijk zijn, en die geen inmenging van „eenigen god of mensch" dulden zal.

Daar zijn ook menschen, die niet gezegd en geacht willen worden, tegen den godsdienst te zijn. Neen, zij verachten den godsdienst niet; zij achten godsdienst wel goed, en voor sommigen wel

noodig ook; maar — niet voor het kind, niet voor en in de opvoeding van het kind. Zulke menschen gelijken sprekend op die Oosterlingen, van wie de H. Schrift verhaalt, in het zesde hoofdstuk van DANIËL. Toen DARIUS, de Meder, in Babel aan de regeering kwam, werd een gebod uitgevaardigd, dat in 30 dagen niemand een verzoek zou doen van eenigen god of mensch, behalve van — den Koning. Dat was een „sterk gebod"; en 't was de vrucht der wijze beraadslagingen van „al de vorsten des rijks, de overheden en stadhouders, de raadsheeren en landvoogden". Al wat wijs en groot was in Babel stelde dus doende de Godheid, al de goden en allen godsdienst, beneden — den Koning; dat is, zij stelden een *mensch*, zij het dan een mensch met een heerschersstaf, *boven* GOD! Die Heidenen vernederden hun goden, maar — slechts voor 30 *dagen*. Zij die zeggen wel in God te gelooven en wel godsdienst te willen, ontzeggen hunnen God de zeggenschap over hun kinderen al de *jaren*, waarin zij opvoeding noodig hebben! Moet niet ieder, die nog met eenigen ernst deze dingen kan behandelen, toestemmen, dat zulk een „godsdienst" slechts een bedriegelijke term mag heeten, en dat een „God", die alzoo door nietige, zondige, menschen zich de kinderen, immers ook voortdurend voorwerpen van Zijne liefdezorg, ontnemen laat zoo lang de ouders zulks goedvinden, *geen* „God" is, maar minder dan een mensch? Voorwaar, wie zóó over God denkt en zóó met Hem en Zijn dienst durft handelen, heeft geen godsdienst; hij is erger dan de Heidenen, die van den waren God en Zijn Woord nooit gehoord hebben. Allen die voor zich of hun kinderen den godsdienst niet noodig of goed achten, zijn inderdaad versmaders van God en Zijn Gezalfde. *Ps.* 2. Roemende op *vooruitgang*, verlichting, menschenwaarde, zijn zij de menschen van den *achteruitgang*, en hun pad helt naar beneden. De donkere kenschetsing van het eertijds der bekeerde Heidenen, in den brief „aan de heiligen die te Efeze zijn", 2 : 12, is ook de droeve teekening van hun *heden*: „Zonder Christus; vervreemd van het burgerschap Israëls; en vreemdelingen van de Verbonden der belofte; geene hoop hebbende, en zonder God in de wereld".

Diep ongelukkige en schuldige ouders!

Arme kinderen!

Welgelukzalig daarentegen de ouders, die hunne kinderen opvoeden naar den wil van God, in Zijn Woord geopenbaard; en

de kinderen, die zulke opvoeding genieten, en daaraan beantwoorden in geheel hun leven en levensopenbaring. Want godsdienstige opvoeding, *plicht* om GODS wille, is ook *zegenrijk*.

II

Zegenrijk allereerst voor het kind zelf; en door den aard van dien zegen ook zegenend voor de ouders, het huisgezin en 't familieleven; zegenend ook voor de gemeenschap, zoowel in Staat en Maatschappij als in de Kerk en het Koninkrijk Gods.

Rijke zegen ligt besloten in den godsdienst en de godsdienstige opvoeding zelf. Rijke zegen daarenboven is door God beloofd aan de ouders en kinderen, die wandelen in den weg van Zijn Verbond.

De waarlijk godsdienstige opvoeding *beschermt* het kind. Tegen de dwalingen en verkeerdheden van de ouders. Hoe vele ouders bederven en verderven hun kinderen, o.m. door een zoogenaamd zachte opvoeding, die het onkruid op den akker der kinderen ongestoord laat opgroeien en het bevordert. Hoe vele ouders prenten hun kinderen gevaarvolle beginselen in, die hen hoe langer hoe meer van God en van geloof en goede zeden verwijderen. Hoevele ouders gebruiken hunne kinderen als werkkrachten in hun vermeend belang. Om niet te spreken van ouders, die boosaardig hun macht verkeeren in een tyrannieke heerschappij, zoodat de lieve vader- en moedernaam hún kinderen niet een lief geluid, maar een verschrikking is.

Tegen die en alle andere gevaren is de dienst van God een beschermer. Want die God dient, heeft niet zijn eigen zin en wil tot richtsnoer van opvoeding, maar den wil van God, die de ouders leert, hun kinderen *lief te hebben* en ze op te voeden in al de deugden door Hem bevolen, en die ze door Zijn Geest wil werken in de harten. Zulke opvoeders gevoelen zich aan God verantwoordelijk, en bidden Hem om kracht tegen de zonde die in hen en hun kinderen woont, en om de wijsheid die onmisbaar is voor de opvoeding van kinderen, kleinen en grooten, en van ieder in 't bizonder. Zoo dwaas en goddeloos en gevaarlijk als de dweeperij van „de majesteit van het kind" is, die de ouders tot knechten van de kinderen verlaagt, zoo heerlijk en zegenrijk is de godsvrucht, die het kind ziet en kent en bemint in het licht van Gods Woord: als een menschenkind; een zondig kind, ja, maar ook

een voorwerp van Gods zoekende en reddende liefde en genade in den Heere Jezus.

Door een opvoeding naar *die* „beginselen", door *die* beweegkracht, worden de kinderen ook tegen zich zelven beschermd. Door woord en tucht worden zij gewaarschuwd en gesterkt tegen de werkingen van hun zondigen aard, hun bizondere gebreken, en de gevaren van hun leeftijd voor 't lichaam en voor de ziel. Zij worden bekend gemaakt met de bron der kracht tegen alle verleiding van menschen, en van den Booze, en leeren biddend waken en strijden tegen al wat God verbiedt.

Ook tegen velerlei onrecht in de samenleving beschermt de kennis en dienst van God de kinderen. Vergelijk slechts den toestand der kinderen onder de heidenvolken met dien in christenlanden. Gode zij dank, zijn ook onze wetten, trots den veelszins schadelijken invloed van het ongeloofshumanisme, nog doortrokken van den geest des Bijbels, en danken de kinderen daaraan mede de erkenning en handhaving van hun menschenrecht, ook, waar dit noodig is, tegen eigen ouders en familie. Neem de Schrift weg, roei den godsdienst uit, en de menschen, de kinderen allereerst en allermeest, staan onbeschermd en ongewapend tegen de driften en de krachten van degenen die sterk zijn en de macht hebben, en geregeerd worden door de vijandschap tegen God en Zijne geboden. Daar heeft de Satan een effen veld en ruime baan; en dat temeer naarmate men stouter het bestaan en werken van de booze geesten loochent en de achterlijkheid der geloovigen belacht.

Is die „bescherming" niet een groote zegen, in zegeningen rijk? Maar er is meer. Ik kan een ander in het kort bestek van dit opstel slechts aanduiden.

De opvoeding naar en in den dienst van God heeft ook dit in zich, dat zij de opvoeders dringt, in liefde tot God en tot de kinderen, het kind te verzorgen, in gezondheid, en in krankheid, al eischt dit nog zooveel zelfverloochening. Insgelijks: het kind te dragen in zijne gebreken en onhebbelijkheden, en, waar het noodig is het te *tuchtigen*, dit te doen in liefde en in de vreeze Gods; te arbeiden aan de ontwikkeling, de krachten en gaven van het kind; en vóór en boven alles, het kind bekend te maken met „den eenigen troost in het leven en in het sterven", *Geref. Catechismus*, vraag 1 — en de hope der eeuwige zaligheid na dit leven, dat, ook op z'n best, nog vol van moeiten en smarten is.

Daarom kunnen God vreezende ouders en andere opvoeders geen vrede hebben met een onderwijs en opvoeding in kerken, scholen, van lager en van hooger onderwijs, weeshuizen, enz., die niet God en den Zaligmaker aanbidden en dienen naar de Schrift en de belijdenis der Kerk; hetzij die „neutraal" heeten, òf ronduit zich tegen allen godsdienst stellen. Vandaar ook de „schoolstrijd". Huis, school, kerk, alle moeten zij samenwerken in en tot opvoeding van het kind voor den dienst van God. En zooveel mogelijk moet ook de opleiding tot het vak, het ambacht, de levenstaak, hetzij in lagen, hetzij in hoogen stand, gezocht worden in die kringen, waar de vreeze en vrede Gods den toon aangeven en de levensrichting bepalen.

In onze dagen wordt veel geklaagd over verwildering der jeugd, en de toeneming van allerlei ontuchtigheden. De schandelijkste en vreeselijkste misdaden worden op de meest onbeschaamde wijze beraamd en uitgevoerd. In de duisternis, maar ook op klaarlichten dag en in het publiek. De stok en de sabel der politie moet ter hulpe worden geroepen, omdat de staf des Woords is verworpen. Men roept in alle landen om *zedelijke opvoeding*. Uit het besef, dat het zóó niet langer kan, dat de beschaafde volken tot een staat van de ruwste, gemeenste en gevaarlijkste barbaarschheid dreigen terug te vallen, als de velerhande onzedelijkheid niet wordt gestuit. Hooge waardeering verdienen de ijverige belangstelling en arbeid van vele mannen en vrouwen in het belang van de zedelijkheid. Men leze o.a. de „*Mémoires*" van het bvg. *C. I. d'Éducation morale*. Jammer, dat de meeste woordvoerders hun kracht verspillen aan een sisyphusarbeid. Zij kennen de kwaal niet; hun diagnose kan daarom niet juist zijn; en het eenig ware geneesmiddel is hun vreemd.

De wortel van alle onzedelijkheid en misdadigheid is de verdorvenheid der zonde, waarin alle kinderen worden ontvangen en geboren. Het eenige geneesmiddel is: de verlossing door het bloed en den Geest van Christus, die het Evangelie ons verkondigt, en de Doop beteekent en verzegelt. *Catech.* vr. 74. Een dam en verweer tegen de doorbreking en ontwikkeling der zonden is nog de sprake des gewetens van God, en het ontzag voor de Overheid, die als Gods dienares het zwaard draagt tot straf dergenen die kwaad doen. *Rom.* 13. Een opvoeding die met de leer der regeneratie lacht, de degeneratie loochent, met God en Zijn

Woord niet rekent, heeft en geeft geen weerstand tegen de zonde, maar werkt uit alle kracht tot verergering van de kwaal en het kwaad. Zij verzwakt en verstompt het geweten; zij maakt het hart hoe langer hoe meer ongevoelig voor heilige dingen en hoogere adspiraties; zij prikkelt en ontwikkelt de booze zelfzucht, en drijft hoogen en lagen tot den hoogmoedswaan, die op allerlei wijze zich uit in theorieën en praktijken, wier kenmerkende leuze is: „Noch God, noch meester!"

Van „*zedelijke* opvoeding" is alleen dán goede vrucht te verwachten, als zij zelve de vrucht is van „den godsdienst", d. i. van de ware kennis en dienst van God. Dan alleen ook verdient de opvoeding den naam „zedelijke". Want wat is meer immoreel, meer met goede zeden strijdig, dan de hoogste macht en goedheid te verwerpen? Welke revolutie is schuldiger dan zulke opstand tegen den souvereinen en algoeden en rechtvaardigen Schepper en Rechter der gansche aarde? Wie Gód niet liefheeft, kán *niet* den náaste liefhebben. Wie God niet vreest, zal ten slotte ook geen mensch ontzien!

De „*godsdienstige* opvoeding" leert het kind God lief te hebben boven al en den naaste als zich zelven. Tot die naasten behooren alle menschen; ook de vijanden, die smaden, kwalijk bejegenen, en vervolgen. „Hebt uwe vijanden lief; doet wel dengenen die u haten, zegent degenen die u vervloeken, en bidt voor degenen die u geweld doen". *Luk.* 6 : 27, 28. Zóó leert Jezus ons. En de apostel Paulus vermaant: „Vergeldt niemand kwaad voor kwaad. Bezorgt hetgeen eerlijk is voor alle menschen. Indien het mogelijk is, zooveel in u is, houdt vrede met alle menschen. Wreekt u zelven niet..." *Rom.* 12 : 9—21.

Daaruit ziet ge, hoe *zegenrijk* de godsdienstige opvoeding is, niet alleen voor het kind, maar in de zegenende uitwerking en werkingen ook voor geheel de maatschappij, voor de gemeenschap zoowel des natuurlijken als des geestelijken levens.

Boven wees ik reeds op het 5e gebod van de Wet, het gebod Gods aan *de kinderen*. In dat gebod is alles besloten wat dient tot normaliseering en normaal-houding van de machts- en rechtsverhoudingen onder de menschen. In het „*Eert uwen vader en uwe moeder*" legt God alle gezag en ontzag voor alle tijden vast. „Eert" beteekent: erkent en waardeert in de betreffende hoedanigheid. „Eert" eischt voor de ouders, voor de moeder zoowel als voor den

vader, de erkenning van hun rang — als „aardsche goden" zegt een Grieksch wijsgeer — als dragers van het gezag van God, dat de werking hunner liefde moet regelen en bepalen. Zie *Catech.* Zd. 39. De *liefde* van ouders en kinderen tot elkaar is ook in den gevallen mensch nog natuurlijk, al is zij vol gebrek en door zonde bezoedeld; daarom wordt *niet* bevolen: *Hebt* uw ouders *lief*, maar *wel*: *Eert* hen. Ook liefhebbende kinderen hebben noodig dat gebod te kennen, in te denken, te aanvaarden met het hart, en zonder eenig uitbeding te gehoorzamen. In menig gezin, waar nog wel liefde is, wordt het „eeren" gemist; en dat is een bron van allerlei ongeregeldheid en kwade zaken. Eert uwen vader en uwe moeder; eert den koning; eert een iegelijk; al die bevelen en vermaningen verbindt de H. Schrift aan *de vreeze Gods*. 1 *Petr.* 2 : 17. De beste christen is ook de beste burger: de beste overheid en de beste onderdaan; de beste patroon en de beste knecht; de beste man en de beste vrouw. „De godzaligheid is tot alle dingen nut, hebbende de belofte des tegenwoordigen en des toekomenden levens". 1 *Tim.* 4 : 8. Voor den enkelen mensch en voor geheel een volk. „Gerechtigheid verhoogt een volk, maar de zonde is een schandvlek der natiën" *Spr.* 14 : 34.

Is de godsdienstige opvoeding uit en door zich zelve zegenrijk, *daarenboven ontvangen* ouders en kinderen in dien weg der godsvrucht *zegen van God.*

Door geheel de Schrift heen vindt gij de rijkste beloften van zegeningen voor tijd en eeuwigheid tegelijk aan de God vreezende ouders en hunne kinderen gegeven, evenals in *de* belofte van het Genadeverbond: „*U* te zijn tot een God en *uwen zade* na U". Eén uit vele: lees Ps. 115. De dichter bezingt den lof des HEEREN in tegenstelling met de afgoden der volken, en de gelukzaligheid van Israël, dat op Hem vertrouwt. „Gijlieden die den HEERE vreest, vertrouwt op den HEERE; Hij is hunne Hulp en hun Schild. De HEERE is onzer gedachtig geweest; Hij zal zegenen; . . . Hij zal zegenen die den HEERE vreezen, de kleinen met de grooten. Hij zal den zegen over ulieden vermeerderen, over ulieden en over uwe kinderen".

God zegent de kinderen in en door de ouders, en de ouders in en door de kinderen. Hij zorgt ook voor de weduwen en de weezen. „Hij is een Vader der weezen en een Rechter der weduwen: God in de woonstede Zijner heiligheid". *Ps.* 68 : 6. „Laat uwe

weezen achter en Ik zal hen in het leven behouden, en laat uwe weduwen op Mij vertrouwen". *Jer.* 49 : 11. Van geslachte tot geslachte woont God met Zijnen zegen onder het volk, dat Zijnen Naam heiligt naar Zijn Woord. Hij is hun toevlucht in leed en smart; die ook in den dood hen niet verlaat. De zegen der godvruchtige opvoeding gaat mede over dood en graf. De weg van de ware vromen en hun Godgeheiligd zaad loopt uit op de eeuwige zaligheid. Die zegen gaat al wat op aarde begeerlijk schijnt, ver te boven.

Vele ouders, ook die met den mond voor godsdienst ijveren, zoeken, helaas, metterdaad voor zich en hunne kinderen boven alles aardsch genot en bezit. Maar „wat zou het een mensch baten, zoo hij de geheele wereld won, en zijner ziele schade leed? Of wat zal een mensch geven tot lossing van zijne ziel? Want zoo wie zich Mijns en Mijner woorden" — 't is de Heere Jezus die hier spreekt — „zal geschaamd hebben in dit overspelig en zondig geslacht, dien zal zich de Zoon des menschen ook schamen wanneer Hij zal komen in de heerlijkheid des Vaders met de heilige engelen". *Mark.* 8 : 36—38.

Daarom dan: „Gij, ouders, *voedt uwe kinderen op in de leering en vermaning des Heeren*", naar de H. Schrift; en „Gij, kinderen, zijt *uwen ouders gehoorzaam in den Heere, want dat is recht. Eert uwen vader en uwe moeder, hetwelk het eerste gebod is met eene belofte. Opdat het u welga en gij lang leeft op de aarde*". *Ef.* 6 : 1—3.

Ziedaar een en ander van den *plicht* en den *zegen* der godsdienstige opvoeding.

Daaruit blijkt ook dit, dat het een diep schuldig en vreeswekkend verschijnsel is, inzonderheid in een Christenland, als zulke opvoeding afgekeurd en tegengestaan wordt. Daardoor wordt God in Zijn recht en eere miskend, verworpen; wordt den kinderen onthouden wat zij in leven en sterven het eerst en het meest noodig hebben; wordt land en volk in de hoogste en edelste belangen geschaad en Gods oordeelen ingeroepen.

De voorstanders van een opvoeding zonder godsdienst en zonder God hebben, trots den hoogen toon van verzekerdheid waarop zij spreken, geen enkelen grond voor hun stelsel. *Zij* zijn *tegen* godsdienstige opvoeding. *Hun* verstand en hart is de eenige, en bedorven, bron van dit hun denken en streven. En daaraan wagen zij zichzelven en hunne kinderen. Zij *gelooven* niet, zij

hebben gebroken met het geloof, dat GOD *is*. Wij zouden hun willen raden: gaat niet voort in dien weg van zonde en verderf. De H. Schrift zegt, dat het *dwaasheid* des harten is, Gods bestaan te ontkennen. „De *dwaas* zegt in zijn hart: Er is geen God". *Ps.* 14 : 2. Dat GOD *is*, en dat er godsdienstige opvoeding is, is openbaar uit de H. Schrift en uit het leven van allen, die in God gelooven en hunne kinderen opvoeden in de vreeze van Zijnen Naam. Vanwaar dat? Vanwaar het geloof, de hoop, de liefde, die alleen en overal in den schoot der Christelijke Kerk worden gekoesterd en hun liefelijken geur verspreiden, hun heiligenden en beschavenden invloed doen ervaren? Denkt eens na over die vraag. Vertrouwt niet alleen uw eigen inzicht. Hoort, hoe het Woord van God daartegen waarschuwt. „Vertrouw op den HEERE met uw gansche hart, en steun op uw verstand niet. Kent Hem in al uwe wegen, en Hij zal uwe paden recht maken". *Spr.* 3 : 5 en 6. „Die op zijn hart vertrouwt, die is een zot". *Spr.* 28 : 26. Id. *Rom.* 8 : 1—8.

Allen die waarlijk gelooven, danken dit aan Gods genade. Zij beamen van ganscher harte de uitspraak der Schrift: „Want uit genade zijt gij zalig geworden door het geloof; en dat niet uit u: het is Gods gave; niet uit de werken: opdat niemand roeme. *Ef.* 2 : 8 en 9. Doet gij als zij. Onderzoekt de Schriften; laat uw zondig zelfvertrouwen varen, en bidt God, dat Hij u en uwen kinderen schenke de verlichting des Heiligen Geestes. Komt, gelijk de verloren zoon, *tot u zelven*, *Luk.* 15 : 17, en keert met berouw over uwe afkeerigheid tot den Vader weder. God is goed en gaarne vergevend. Hij roept ook tot u: „Keert weder, gij afkeerige kinderen! Ik zal uwe afkeeringen genezen". *Jer.* 3 : 22. En de Zaligmaker bemoedigt een iegelijk, die in oprechtheid tot God de toevlucht neemt met al zijn zonden en de boosheid zijns harten, aldus: „Indien dan gij die boos zijt, weet uwen kinderen goede gaven te geven, (als zij vragen om brood, een visch, een ei) hoeveel te meer zal de hemelsche Vader den Heiligen Geest geven dengenen die Hem bidden!" *Luk.* 11 : 13.

En de Opperste Wijsheid roept: „Die Mij vindt, vindt het leven, en trekt een welgevallen van den HEERE. Maar die tegen Mij zondigt, doet zijne ziel geweld aan; allen die Mij haten, hebben den dood lief. *Spr.* 8 : 35 en 36.

„Kiest dan het leven; opdat gij leeft, gij en uw zaad!" *Deuter.* 30 : 19.

L. LINDEBOOM.

Zoodra men de vraag van de al of niet wenschelijkheid van een godsdienstige opvoeding wil behandelen zal men goed doen om eerst te trachten enkele bepalingen te geven om daaraan die wenschelijkheid of niet wenschelijkheid te toetsen.

Er zijn feitelijk tweeërlei levens- en wereldbeschouwing, te weten:

a. de *godsdienstige,* die alles beziet onder het licht van den godsdienst, die dus uitgaat van en opgaat in den godsdienst;

b. de *ongodsdienstige,* de materialistische, die het stelt zonder God, een maatschappij, een zedeleer zonder God.

Godsdienst toch is altijd een gevoel van afhankelijkheid van een hoogere macht en heeft volgens Dr. J. H. GUNNING WZ. twee zijden die schijnbaar elkaar uitsluiten en toch in werkelijkheid op het innigst bijeen behooren, nl. het besef dat wij eigenlijk niets kunnen, dat alles Gods werk is en Zijn genade, indien Hij door ons iets tot stand brengt, en ten tweede het besef van verantwoordelijkheid aan die hoogere macht.

Het eerst vindt men uitgedrukt in het 68ste Evangelische Gezang: Zalig, zalig, niets te wezen in ons eigen oog voor God. Eigen zin en lust te vreezen, steeds berusten in ons lot. Needrig, kinderlijk en stil, ons te voegen naar Zijn wil.

En dit lied gaat zoo ver om te zeggen dat „wat wij hebben of vermogen, wat ons lief is, wat ons lust"... „alles hoort den Hemel toe" en van ons menschen geldt: „niets met al, niets zijn wij waardig".

De mensch wordt zoo verlaagd tot een speeltuig, dat door God bespeeld wordt.

Wat verstaat men onder God?

Ten allen tijde heeft men daaronder verstaan een almachtig, persoonlijk wezen, dat de wereld met al wat erin en op is heeft geschapen en dat buiten en boven de aarde alles regelt en bestuurt

als een hemelsche voorzienigheid. De mensch maakte dien God naar zijn beeld en dus vereert hij feitelijk in zijn God zichzelf. GOETHE zei daarom zeer juist: „een elk is zichzelf tot God", en voegde er ondeugend aan toe: „daarom wordt God zoo vaak ten spot". Alle voorstellingen van God zijn noodzakelijk en kunnen ook niet anders zijn dan anthropomorfistisch, d. w. z. menschvormig, want de mensch kan niet uit zichzelf treden en is volgens het schoone woord van PYTHAGORAS „de maat van alle dingen".

De oude theologie of godgeleerdheid wist eigenlijk alles van God, alsof zij met hem in de nauwste betrekking had gestaan. Men wist welke eigenschappen God had, die de mensch *niet* en welke, die de mensch *wel* kon navolgen. Nog herinner ik mij duidelijk uit de jaren mijner jeugd, hoe de vragenboekjes op de Katechisatie ons vertelden, dat God was eeuwig, onveranderlijk, almachtig, alwetend, alomtegenwoordig, algenoegzaam — dat waren de onnavolgbare eigenschappen — en God was heilig, wijs, rechtvaardig, goedertieren, waarachtig en getrouw — dat waren de eigenschappen die de menschen wel konden navolgen.

Een eigenaardig staaltje van sofistiek geeft de doctor ANGELICUS (de engelachtige dokter), de beroemde en gezaghebbende THOMAS VAN AQUINO in de XIIIde eeuw:

> „wanneer wij van iets weten of het is, rest ons te onderzoeken hoe het is, om te weten wat het is. Daar wij echter aangaande God niet kunnen weten wat hij is, maar wat hij niet is, zijn wij ten opzichte van God onbekwaam tot beschouwingen over de vraag hoe hij is, doch moeten wij ons liever bepalen tot de vraag hoe hij niet is. In de eerste plaats dus moeten wij beschouwen hoe hij niet is, in de tweeds plaats hoe hij door ons gekend wordt, en in de derde plaats hoe hij genoemd wordt".

Als wij niet wisten wie dat moois had geschreven, dan zouden wij het als zooveel ter zijde leggen, nu gaat het echter bij duizenden en millioenen door voor diepzinnige wijsheid. Of heeft het er niet veel van alsof men elkander raadseltjes opgeeft? Eerst moeten wij nagaan hoe hij niet is, nu dat kan een verbazend groot hoofdstuk zijn, waarbij men van alles overhoop kan halen. Daarna hoe hij door ons gekend wordt. Toch zeker niet in zijn niet-zijn? En dan gaan wij hem een naam geven. Heeft men ooit grooter warwinkel bijgewoond of grooter woordenspel opge-

merkt? In dien tijd noemde men de ware wijsbegeerte den waren godsdienst en omgekeerd. Men was niet tevreden om te gelooven, neen, het betaamt ons, gelijk een der grootheden uit dien tijd het uitdrukte, om hetgeen wij gelooven ook te begrijpen. Men meende een redelijk geloof te bezitten en zei driestweg: de ware wetenschap voert niet af van God, integendeel brengt tot God.

Als men een voorwerp heeft, dan is het nu eenmaal gewenscht dat elkeen er dezelfde beteekenis aan geeft, wil men niet ten prooi worden aan de schromelijkste verwarring. Het woord God heeft nu eenmaal een beteekenis en het is een gevaarlijk experiment om het woord te behouden maar er een nieuwe beteekenis aan te geven. Het gaat er mede als met FAUST bij GOETHE, die aan GRETCHEN zegt: „noem dan dat gevoel gelijk gij wilt: Geluk! Hart! Liefde! God! Ik heb geen naam. 't Is al gevoel-alleen! De naam is enkel galm: een rook, omnevelend den hemelgloed!" waarop dan GRETCHEN in naïeven eenvoud zegt: „Dat alles is recht schoon en goed! Ook spreekt er ongeveer Mijnheer Pastoor zoo van, *doch met een beetje andre woorden*". En als FAUST dan voortgaande zegt: „zoo spreken in al 's werelds oorden De menschenharten allemaal. Zoo ver de lieve zonnestraal', En ieder in zijn eigen taal — Waarom ook ik niet in de mijne?" alweer heeft GRETCHEN gelijk wanneer zij leukweg zegt: „Ach, hoe aanneemlijk 't alles schijne, 't Is 't rechte niet, als gij zoo spreekt: Het ware christendom ontbreekt".

Juist, zoo is het. Men kan onder het woord God alles verstaan, men kan ervan maken wat men wil, maar ontegenzeggelijk is het dat het ware godsgeloof ontbreekt.

Men verandert er niets aan, door God te ontnemen zijn persoonlijk karakter en onder dat woord een kracht te verstaan, die buiten en boven het heelal staande alles van buitenaf stoot en werkt. Men blijft dualist zoowel op het eene als op het andere standpunt. Wel meende men de moeilijkheid te omzeilen door de natuur te onttrekken aan het godsbestuur en dus God te maken tot een zuiver ethisch wezen. Maar wordt het er dan beter op? Want van de geschiedenis van het menschelijk geslacht kan toch precies hetzelfde worden gezegd. Wat toch is zij anders dan een reeks van gruwelen, moorden, rooverijen, diefstallen, plunderingen en onmenschelijkheden, in één woord een oorlog van allen tegen allen, gevoerd op de meedogenlooste wijze? Als een God dat

alles aanziet zonder iets te doen ten einde het te verhinderen of te beperken, dan is de beoefening der geschiedenis het beste middel om ons van alle godsgeloof voor goed te genezen.

De klacht in het Gebed van den Onwetende: „aan wien de schuld dat zwakken zwak zijn, kranken krank en dommen dom?" blijft altijd volkomen gerechtvaardigd.

In het leven der geschiedenis gaat het evenals in ons persoonlijk bestaan, dat niet geleid wordt door draden, die „van boven af" komen, maar die, zooals GOETHE zegt, „van onszelven uitgaan".

Eén van beiden moet men aannemen: *òf* er bestaat een God — noem hem een persoonlijk wezen, een kracht of hoe ook — die zich niet bekommert om deze dingen, die, zooals LUTHER het uitdrukt, „zich voornaam niets aantrekt van het tijdelijke leven", dus zoo'n soort van „roi fainéant" (een nietsdoende koning), maar dan laat hij toch toe, dat alles zoo ellendig blijft en kan hij niet vrijgepleit worden van de verantwoordelijkheid voor het naamloos leed dat geleden, voor den zwaren strijd die gestreden wordt tegen de ellende, de onwetendheid en de onmenschelijkheid; *òf* er bestaat een God, die zich overal mede bemoeit, onder wiens bestaan alles geschiedt, en dan valt alle verantwoordelijkheid direkt op hem voor al wat er op de wereld gebeurt.

Wie gelooft, moet niet tegen een beetje meer of minder opzien en daarom moet men als voorbeelden aannemen geloofsvirtuosen, mannen als een TERTULLIANUS, die zei: „*credo quia absurdum est*, ik geloof omdat het ongerijmd is, was het niet ongerijmd, ik hoefde niet te gelooven, ik zou immers weten", als een LUTHER, waar hij zegt: „God kan ook kinderen verwekken zonder vader en moeder. Maar hij heeft de menschen daartoe geschapen en verwekt de kinderen door middel van de ouders, vaders en moeders. Hij zou ook den dag kunnen maken zonder de zon, evenals de drie eerste dagen in de schepping, toen was er ook dag en nacht en toch bestond er noch zon, noch maan, noch sterren. Zoo zou God nog kunnen doen... als hij wilde, maar hij wil dat niet doen", als dien Engelschen predikant, die zei: „ik geloof nu dat de walvisch Jonas heeft opgeslikt, omdat het in den bijbel staat, maar stond daarin vermeld dat Jonas den walvisch had opgeslikt, ik zou het evenzeer gelooven".

Dat is het echte, onvervalschte geloof, dat bergen verzet (altijd in de verbeelding) en wie dat hebben, zij verslinden de rede met huid

en haar, om alleen het geloof te aanvaarden als het hoogste. LUTHER betitelde „vrouw Rede" met den minder vleienden naam van „hoer" of „des duivels bruid", maar doet niet dr. FREDERIK VAN EEDEN in onze dagen precies hetzelfde, als hij de hoogmoedige Rede geen recht van spreken geeft over dat kleine vonkje licht, die geheimzinnig wonderbare Godsgave, het Leven, die de ziel meer acht dan de Rede en gedachte, die Gods liefde de drijfkracht noemt en die meent dat er geen deugdelijke, blijvende hervorming ten goede kan uitgaan in onze maatschappij van andere richtkracht dan God?

Zulke halfslachtige lieden zijn veel gevaarlijker dan de oprecht-geloovigen, omdat zij niet het oude, beproefde geloof der ongerijmdheid flinkweg durven vooropplaatsen, maar zich tooien in het kleed der wetenschap. Het geloof is het blijvende, de Roomsche Kerk begreep het goed, toen zij zei: *sit ut est aut non sit* (zij zij zooals zij is of zij zij niet) en wil geen konkordaat sluiten met de rede, zoodat men ten slotte een mengelmoes krijgt van redelijk geloof of geloovige rede.

Vrijdenken en godsdienst hebben niets met elkander gemeen, want het orgaan van het vrijdenken is de rede, dat van den godsdienst het geloof. Wij aanvaarden dus de logische tegenstelling van dr. KUYPER tusschen christenen en paganisten. En ook PIUS X begreep het zeer goed, toen hij in zijn Encycliek zei: „het onderwerp der wetenschap is de werkelijkheid van het onkenbare. De eeredienst van een onkenbare werkelijkheid, ziedaar dan nog het eenige mogelijke. Het Modernisme voert tot vernietiging van allen godsdienst. De eerste schrede werd gedaan door het Protestantisme, de tweede door het Modernisme, de volgende zal ons storten in het atheïsme ... De betrekkingen tusschen het geloof en de wetenschap leeren dat hun voorwerpen geheel en al vreemd aan elkander zijn, het eene staat buiten het andere. Dat van het geloof is juist wat de wetenschap verklaart voor haar onkenbaar te zijn. Vandaar een geheel verschillende taak. De wetenschap bepaalt zich tot de verschijnselen, het geloof heeft daarmede niets te maken; het geloof bepaalt zich tot het goddelijke, het staat boven de wetenschap. Waaruit men ten slotte de gevolgtrekking afleidt, dat tusschen de wetenschap en het geloof geen botsing mogelijk is, dat ieder van hen op eigen terrein blijve en zij zullen elkaar nooit kunnen ontmoeten noch derhalve met elkander in tegenspraak kunnen komen"

Hier wordt het terrein goed afgebakend. Het orgaan van het denken is de *rede*, dat van den godsdienst *het geloof*.

Wat toch is de wetenschap?

De kennis der verschijnselen die men waarneemt rondom en in ons en zoodra men van het onbekende is gekomen tot het bekende, kan men zeggen dat iets wetenschappelijk vaststaat.

Vandaar dat vroeger het gebied van den godsdienst zoo groot was, dat alle wetenschappen slechts dienaressen, slippendraagsters waren van de theologie, maar elke verovering die men maakte op het gebied der wetenschap was een verkleining van het gebied der theologie. Vandaar dus dat de wetenschap telkens terrein won ten koste van het geloof. In het Oude Testament staat een waar woord: „de vreeze des Heeren is het begin der wijsheid". Juist, het begin, maar neemt de wijsheid toe, dan heeft men die vreeze niet meer noodig. Het geloof wijkt naarmate het weten vordert. Vandaar dat GOETHE zei:

> Wie wetenschap en kunst bezit, die heeft godsdienst.
> Wie deze beiden niet bezit, die hebbe godsdienst.

Dus godsdienst goed als surrogaat voor kunst en wetenschap, maar overbodig voor hem die beiden bezit.

LECKY zegt in zijn schoon boek Geschiedenis van het Rationalisme dat verouderde stelsels wegvallen evenals verouderde menschen, niet zoozeer omdat zij aangevallen worden door de argumenten der rede, dan wel omdat zij zichzelven overleefd hebben en niet meer kunnen voortleven te midden der nieuw ontstane denkbeelden. Ook in de gelooverij heerscht een strijd om het bestaan en alleen die vormen leven voort, die zich kunnen aanpassen aan de nieuwe levensvoorwaarden. Hoeveel is er niet reeds bewezen! BAIN en DARWIN bewezen, dat de practische rede of het geweten het product was van aanpassing en overerving; AUGUSTE COMTE, dat wij geen eerste of eindoorzaken kunnen vinden. DARWIN bewees de afstamming van den mensch van lagere diersoorten; HUXLEY dat de menschen zich niet zooveel van de lagere dieren onderscheiden als deze het doen van elkander. Er zijn ook menschen die aannemen dat de mensch een godsdienstig dier is en de behoefte bezit aan eenigerlei soort van aanbidding. Is dit zoo — maar wij zijn daarvan niet overtuigd, daar men menschen heeft gevonden bij wie geen spoor van godsdienst werd aangetroffen, tenzij men onder godsdienst verstaat een ideaal — dan voldoen

de oude godsdiensten, ziek, stervend of dood, niet aan de behoeften van onzen tijd en dan moet er een nieuwe godsdienst ontstaan. Wij kunnen den loop der natuur niet vooruitloopen, want een ontijdige geboorte brengt een zwak kind ter wereld. Toch zou men met LECKY eenige algemeene voorwaarden kunnen vaststellen, waaraan zoo'n godsdienst zou moeten voldoen:

1°. zoo'n godsdienst kan geen levenden, persoonlijken God hebben, want dit zou een nieuw soort anthropomorfisme zijn;

2°. zoo'n godsdienst kan geen persoonlijke onsterfelijkheid der ziel leeren. Dat zou hetzelfde zijn alsof men een Egyptische mummie zou brengen in een modern vertrek. Alles is eeuwig, maar daarom blijft het niet individueel voortbestaan;

3°. in zoo'n godsdienst kan geen sprake zijn van een jongst gericht. Dit is alleen dienstig om vrees aan te jagen. Het oordeel wordt geveld in de wereld, want in den strijd om het bestaan zullen niet de dommen, enz. de sterken, de slimmen, overwinnen;

4°. niets kan toegeschreven worden aan een bovennatuurlijke kracht;

5°. elk ding, dat wij niet kunnen begrijpen, moet als onbekend worden terzijde gesteld.

Deze voorwaarden zijn louter negatief, maar tot anderen kan men het moeilijk brengen. Echter zoo'n godsdienst verdient dien naam niet, hij houdt op een geloofsgodsdienst te zijn en zou de godsdienst der rede worden, maar dan verliest het woord zoodanig zijn oorspronkelijke beteekenis, dat de vraag oprijst, of men niet beter doet een nieuw woord te kiezen voor een nieuwe zaak.

Zeker, ook de godsdienst heeft in den loop der tijden een evolutie ondergaan, maar deze kan wel zoo sterk zijn dat hij ten slotte zichzelf heeft opgelost.

In een brochure: Een Godsbegrip volgens de ontwikkelings-theorie vindt men het volgende als resultaat: „de Schepper is een onsterfelijk, overal tegenwoordig, grootmachtig, kennisrijk, vrijmachtig wezen, dat streeft om zijne ideeën vol waarheid, goedheid, schoonheid en liefde in zijn schepping te verwerkelijken en zichzelven bij en door den arbeid voortdurend ontwikkelt".

Wat 'n vreemdsoortige voorstelling!

Een zichzelf ontwikkelend, een strevend God! Maar evenals alle ontwikkeling kan zij dan ook bij God in een verkeerde richting gaan. Zoo'n streven kan gelukken, maar ook mislukken. Hoe is

dit te rijmen met een God, die toch als het volmaakte geen ontwikkeling behoeft maar in zichzelf het stabiele vertegenwoordigt?

De modernen scharrelen al heel vreemd rond en het zou vermakelijk zijn als het niet zoo diep treurig was, om hen in hun evoluties te volgen. Zoo spreekt prof. OPZOOMER in zijn boek „De godsdienst" over God als een onmiddellijke waarheid. Nu daar valt evenmin over te praten als over een katholiek, die het geloof aan 's pausen onfeilbaarheid ook een onmiddellijke waarheid noemt. Beide opvattingen zijn ultramontaansch, omdat zij de hoofdzaak zoeken *ultra montes*, aan gene zijde der bergen, d. i. buiten de ervaring.

De voorganger der Vrije Gemeente te Amsterdam, ds. P. H. HUGENHOLTZ, zei „voor het geloof in God en de onzienlijke dingen een plaats te vragen, te eischen te midden van 't gewoel des levens" en voegt hieraan toe: „even vast als ons geloof in God moet wezen, even onuitsprekelijk is ons Godsbegrip". Dus geloof is schering en inslag. En wat heeft men dan nog eigenlijk gezegd, als men dat woord bezigt? Geloof hier, is ongeloof dáár. De geloover te Rome is ongeloovig te Mekka, en omgekeerd. En zoo kan men voortgaan, zoodat men altijd een ongeloovige is in de oogen van den een of ander.

Weer een ander, prof. A. D. LOMAN schreef: „wij hebben geen beter woord (nl. dan het woord God). Het drukt voor ons uit, of neen! het drukt niet uit, maar doet ons denken aan het volmaakt goede, het oneindig groote, het onuitsprekelijk schoone, in één woord het hoogste ideaal waarnaar al ons denken en willen uitgaat".

Dit uitdrukken of niet uitdrukken, dat denken doet — alle kommentaar is hier overbodig. Maar we zijn er nog niet: „die God . . . onze gedachten verwarren zich, en worden verbijsterd als ze Hem willen vatten en beschrijven". Wat heeft men echter aan „gedachtenverwarrende en verbijsterende" voorstellingen van God en als dit de resultaten zijn, dan is het fundament van dit geestelijk gebouw onmogelijk bestand tegen de slagen der rede, want deze stelt zich juist ten doel de gedachten te ontwarren en voor verbijstering te bewaren.

Zoo ziet men hoe ook deze ons niet veel verder brengen. Men wil niets weten van supranaturalisme, maar wat is het verschil tusschen de supranaturalistische en transcendentale wereld, de wereld der onzienlijke dingen? Ons dunkt dat die twee vrijwel

hetzelfde zijn. Dit geloof nu aan de wereld der onzienlijke dingen oefent invloed uit op ons leven, op ons gedrag. Was het een onschuldige zaak, laat de mensch dan gelooven wat hij wil; het geloof aan hemel en hel zou in dat geval van even weinig beteekenis zijn als een geloof omtrent de bewoners van Mars of eenige andere planeet. Maar neen, het geloof moet invloed uitoefenen, want één van beiden: òf het geloof is een overbodigheid òf het werpt een nieuw licht op deze wereld. Zoo keeren wij dus terug tot de oude tegenstellingen: God en wereld, geest en stof, ziel en lichaam, het eindige en het oneindige.

* *
*

En nu zijn wij aangeland op het punt, vanwaar wij in staat zijn de draagkracht te overzien of een godsdienstige opvoeding al dan niet wenschelijk is.

Alle godsdienst steunt op dualisme, omdat steeds wordt aangenomen dat er twee substanties zijn, te weten: God en wereld, de stoffelijke wereld en de onstoffelijke God, die als schepper, behouder en bestuurder tegenover haar staat. Zoo neemt men ook de tegenstelling van lichaam en geest of ziel aan. Of deze God een persoonlijk wezen dan wel een kracht is, komt er minder op aan, hoofdzaak is of er buiten de wereld of liever buiten het heelal een kracht is die op het heelal inwerkt van buiten- of van bovenaf.

Wil men dus het kind een godsdienstige opvoeding geven, dan wil dit zeggen dat men het kind opleidt tot een dualistische opvatting. Zij die de rede maken tot hunne hoogste leidsvrouw, kunnen dit niet doen, daar de godsdienstige opvatting buiten de rede ligt.

Daartegenover staat het Monisme of de eenheidsleer, die — om met HÄCKEL te spreken, — in het heelal slechts één enkele zelfstandigheid erkent, die God en natuur tegelijk is. Dit is niet geheel juist uitgedrukt, daar men zou onderstellen dat God en natuur twee afzonderlinge dingen waren, die later tot eenheid kwamen. God is echter niets, een hersenschim, een beeld der fantasie. Natuur is alles en omvat alles. Het neemt dus ook geen tegenstelling aan tusschen lichaam en geest, daar beiden onafscheidelijk aan elkander verbonden zijn.

Met het afsterven van het lichaam, sterven ook de eigenschappen daarvan af, zooals het gehoor, het gezicht, enz. En evenzoo

ook de geest, die niets anders is dan een eigenschap van het lichaam. Met GOETHE neemt het aan dat „de stof nooit zonder geest, noch de geest ooit zonder stof bestaat en werkzaam kan zijn". HÄCKEL zegt wel dat zijn Monisme niet gelijk is aan het theoretisch materialisme, dat den geest loochent en de wereld terugvoert tot een som van doode atomen, maar hier strijdt hij tegen windmolens. Want wie doet dat? LUDWIG BÜCHNER, wien dit dikwijls door zijn tegenstanders in de schoenen wordt geschoven, zei toch zoo duidelijk mogelijk in zijn boek Kracht en Stof: „een der eenvoudigste doch tevens om haar gevolgen belangrijkste ontdekkingen der zich steeds meer uitbreidende natuurwetenschap is de onafscheidbare eenheid van kracht en stof". Maar het is den spiritualisten gelukt het woord materialisme zoodanig in miskrediet te brengen, dat men zich veelal schaamt als men beschouwd wordt een aanhanger dier leer te zijn. En toch ook hiervan zeggen wij met BÜCHNER: „hoe is het toch mogelijk dat het u verdriet, wanneer men zegt dat gij een materialist zijt! Is dan niet datgene wat men stof noemt, het oerkracht-element der wereld, waaruit al wat leeft en werkt, streeft omhoog naar het licht, naar beweging en dat uzelf en de geheele wereld in zijn ondoorgrondelijken schoot omvat en alles te voorschijn brengt en alles verslindt, wat hier strijdt naar leven en bestaan?"

De menschheid heeft nog altijd op krukken geloopen en hoe begrijpelijk dit was in de tijden van onkunde, het is nu langzamerhand tijd dat de mensch op zijn eigen beenen gaat staan. Men schijnt dit niet te durven en daarom haalt men er God altijd bij. In plaats van het kind zooveel mogelijk te antwoorden op alle vragen, zelfs op de kritiekste, gaat men het voeren in een wereld van mystiek en daar blijft zoo licht iets van hangen. De natuurlijkste vraag is dat het kind vraagt: waar komt dit vandaan? En zoo opklimmende komt het eindelijk tot de vraag: en waar komt alles vandaan? Is het nu werkelijk een antwoord als men hem zegt: God heeft alles gemaakt of er is een kracht die alles heeft voortgebracht? Men verschuift eenvoudig de moeilijkheid, want als het nadenkende kind voortredeneerend zegt: en waar komt God vandaan? dan wordt het veelal het zwijgen opgelegd. Alsof die vraag niet even goed gewettigd was! Met het antwoord: „God" brengt men het niets verder, het is een dooddoener.

Twee dingen moet men wel aannemen, n.l. dat het heelal eeuwig

is in den tijd en oneindig in de ruimte, om de eenvoudige reden dat het omgekeerde ongerijmd is. En wat wij nu waarnemen, dat zijn de verschijnselen, terwijl het wezen der dingen het groote mysterie is, waar wij met ons beperkten geest nooit kunnen bijkomen.

Sinds de astronomie den hemel boven onze hoofden en de geologie de hel onder onze voeten heeft weggenomen, is ons niets anders overgebleven dan de aarde, waarop wij zijn en ons bewegen. In plaats van ons daar als vreemdelingen te beschouwen, moeten wij ons daar thuis gevoelen, waar wij het elkander zoo gezellig en aangenaam mogelijk maken. De godsdienst is een der faktoren geweest, die altijd heeft meegewerkt om de aarde tot een hel te maken en bewerkt een soort van kompensatie door de zaligheid te verplaatsen naar het hiernamaals, dat volgen zal op dit leven. Hij was dus een struikelblok op den weg des geluks. Gaat slechts de heele geschiedenis na en vraagt wat de invloed van den godsdienst is geweest op de menschheid, het antwoord zal moeten zijn, dat hij een ramp was voor de menschheid.

En tegenover de bewering dat zonder godsdienst alle grondslag ontbreekt aan de zedelijkheid, dat godsdienst „de redding is van den adel der menschelijke natuur", stellen wij met KANT, dat „de godsvoorstelling nooit kan gemaakt worden tot drijfveer van zedelijk handelen".

Wij weten dat er honderd en meer godsdiensten op de wereld zijn en als men dus de godsdienstige opvoeding gewenscht vindt, dan moet men toch vragen: welke van die is dan de goede? En dan raakt men in de war, want allen beweren als om strijd dat die godsdienst, dien zij zelf belijden, de beste is.

Als men dus een godsdienstige opvoeding wenscht, dan moet zij verschillend zijn naar gelang van den godsdienst in eenig land, zoodat voor het kind uit katholieke ouders het katholicisme, voor dat uit protestantsche ouders het protestantisme de godsdienstige opvoeding moet zijn. Evenzoo voor het Mohammedaansche kind de Mohammedaansche, voor het Buddhistische de Buddhistische, voor het Chineesche de Chineesche godsdienst de leiddraad moet zijn bij de opvoeding.

De vraag of een godsdienstige opvoeding gewenscht is, is dus te vaag, want de geloovige *hier* zal een godsdienstige opvoeding *dáár*, die gaat lijnrecht tegen de zijne in, een pest vinden.

Men kan dit niet schooner ontwikkeld vinden dan in VOLNEY's boek: De Puinhoopen, waar de verschillende godsdiensten tegenover elkander geplaatst zijn en elkaar het privilegie der waarheid betwisten.

Bij een nieuwe uitgave van dat boek in het jaar 1909 schreef ik in een voorrede het volgende:

„de grootste vijand van den godsdienst zijn de godsdiensten. Ook daarvan geldt het: hun geschiedenis is hun gericht. Onkunde houdt het gezag van alle priesters, welken naam zij ook dragen en hoezeer zij ook schermen met de woorden van onderzoek en ontwikkeling, nog steeds staande en daarom is kennis, onbevangen kennis de eenige en beste manier, om te verlossen van de drukkende banden waarmede de volkeren zijn vastgekneld. Gewoon om zich te buigen voor een hemelschen dwingeland, die willekeurig beschikte over het wel en wee der volkeren, hielden zij het gezag van den aardschen dwingeland voor een goddelijk ordening, waaraan men zich had te onderwerpen.

De priesters waren de steunpilaren van den troon der dwingelandij en op hun beurt waren de vorsten de natuurlijke beschermers van de priesters. Troon en altaar reikten elkaar de hand en het volk moest het gelag betalen. En daarom zal politieke vrijheid zeer weinig baten, zoolang de menschen slaven zijn van hun godsdienstige vooroordeelen".

Juist om deze reden zou ik niet graag zien dat men de jeugd onkundig liet omtrent den godsdienst of liever de godsdiensten. Immers ook uit de geschiedenis der afdwalingen van den menschelijken geest kan men veel leeren en ook de godsdiensten zijn een der elementen geweest, waardoor de mensch al struikelend en vallend tot klaarheid is gekomen. Men zou iets missen in de geschiedenis der menschheid als men dezen faktor er willekeurig uitlichtte.

Uit die geschiedenis zal men leeren dat de godsdienst wel den reinigenden invloed van de zedelijkheid ondervonden heeft, maar niet omgekeerd de zedelijkheid dien van den godsdienst. Zoodra het zedelijk peil van een volk steeg, is de weldadige werking daarvan ook zichtbaar in zijn godsdienstige voorstellingen, terwijl omgekeerd de bloeitijden van den godsdienst steeds de tijdperken waren waarin de zedelijkheid bij het volk op het laagste peil stond.

Daarom behoeft men niet bevreesd te zijn dat de zedelijkheid schade zal lijden door het wegvallen, het verdwijnen van den godsdienst.

Het godsgeloof is in de opvoeding alleen reeds daarom schadelijk, omdat wij het kind een levensstaf in de hand geven, dien het in den strijd des levens zal verliezen of wel die belemmerend is om het te voeren tot het verkrijgen van juiste voorstellingen op zedelijk gebied. Geen krukken om op te leunen, maar geleerd op zichzelf te staan en in zichzelf de noodige kracht gezocht om te doen wat men meent dat goed is.

Zoolang de godsdienst de basis is, waarop de maatschappij berust, zoolang zal deze noodlottig werken op den vooruitgang van het menschelijk geslacht en dus moet een godsdienstige opvoeding van het opkomend geslacht, d. w. z. een opvoeding die in die richting gaat, schadelijk zijn.

Immers als een goddelijke wil, een voorzienigheid, de wereld, de natuur, de maatschappij bestuurt, is de menschelijke vrijheid feitelijk tot niets teruggebracht. De wil van den mensch is noodzakelijkerwijze onmachtig tegenover den goddelijken wil en moet het altijd afleggen. De mensch blijft slaaf, blijft onderworpen aan dien goddelijken wil. Maar zulk een voorzienigheid maakt alle wetenschap evenzeer overbodig, want zij is de ontkenning der menschelijke rede en om haar te erkennen in alles moet men afstand doen van zijn eigen gezond verstand. Men zoekt dan niet in de wereld de natuurlijke aaneenschakeling van feiten, ontstaan door de wet der causaliteit, neen men krijgt een reeks openbaringen van dezen hoogsten wil, welks besluiten volgens de heilige schrift, ondoorgrondelijk zijn voor de menschelijke rede op straffe van het verlies hunner goddelijkheid. Een voorzienigheid maakt den mensch tot een nul, want zij erkent geen noodzakelijkheid van natuurwetten, zij is de zuivere willekeur en dus de mensch, die haar aanneemt, heeft zich eenvoudig blindelings te onderwerpen aan die voorzienigheid. Dat is doodelijk voor eigen initiatief en handelen.

De godsdienst, ontsproten uit vrees voor het onbekende, is later gebleken een best middel te zijn om de menschen onderdanig en gedwee te maken, maar langzamerhand naarmate de kennis toenam, werd hij meer en meer in den hoek gedrongen, totdat de mensch, desnoods onder dankzegging voor bewezen diensten — maar dit niet altijd, omdat hij dikwijls een sta-in-den-weg was voor allen vooruitgang —, zich daarvan losmaakte om voortaan gelukkig en tevreden te leven zonder godsdienst.

Wij leven in een tijd van overgang. Velen wierpen den ouden godsdienst weg, maar zij hadden een gevoel van leegte, dat zij trachtten aan te vullen. In plaats van zich te werpen in het volle menschenleven, dat zoozeer behoefte heeft aan aller medewerking, bleven zij ronddolen in het rijk der mystiek.

Voor den ouden, persoonlijken God kon men respekt hebben, hij was iets, iemand, een wezen van vleesch en bloed en been, hij toornde met kracht en geweld, hij wist den mensch tot de orde te roepen, als deze zich tegen hem verzette. Maar als men dezen steekt in een modern pak, dan staat hij ons tegen.

Men mengt dan geloof en wetenschap door elkander en roert zoo lang, totdat er een redelijk geloof of een geloovige wetenschap uit te voorschijn komt, die noch den geloovige noch den ongeloovige voldoening kan schenken.

Rome is in dezen alleen konsekwent. Rome ziet in de reformatie het begin der revolutie, want, zooals staat in de Encycliek van 1885, „deze noodlottige en betreurenswaardige nieuwigheidsleer bracht eerst verwarring teweeg in den christelijken godsdienst, kwam al spoedig langs een zekeren natuurlijken weg tot de wijsbegeerte, en van de wijsbegeerte tot al de regelingen der burgerlijke maatschappij". En daaruit „als uit de bron" werden geput de „nieuwere hoofdbeginselen van de teugellooze vrijheid, nl. van de zeer groote rustverstoringen in de vorige eeuw uitgedacht".

Als de godsdienst het uitgangspunt is bij de opvoeding der jeugd, dan moet men noodzakelijk uitkomen op de dwaling, en ofschoon wij allen dwalen omdat wij gebrekkige menschen zijn, wij moeten de dwaling niet maken tot grondslag der opvoeding.

Uitgaande van God als de bron van het gezag, hebben wij daardoor binnengehaald het menschelijk gezag, dat zich daarop beroept. Dat wordt een loochening, althans een beperking van de algeheele vrijheid, want onder vrijheid moet verstaan worden de volledige ontwikkeling van alle eigenschappen in den mensch en de geheele onafhankelijkheid van wil tegenover dien van anderen.

Om moreele menschen te zijn of te worden, d. w. z. volledige menschen in den vollen zin des woords, moet aan drie voorwaarden worden voldaan: „1°. een hygiënische geboorte; 2°. een rationeele en alzijdige opleiding, begeleid door een opvoeding die steunt op den eerbied van den arbeid, de rede, de gelijkheid en de vrijheid; en 3°. een sociaal milieu waar elk menschelijk individu, genietende

van zijn volle vrijheid, werkelijk rechtens en met de daad de gelijke is van alle anderen".

Zoolang hieraan niet is voldaan, kan de menschheid niet aan haar roeping voldoen.

En als men uit de vruchten den boom kan beoordeelen, dan vragen wij of de vruchten van den godsdienst nu wel erg pleiten voor de voortreffelijkheid van den boom? Neemt het christendom en vraagt uzelven af wat het van de wereld gemaakt heeft. Kan dan het antwoord bevredigend zijn?

Ja, zegt men, dat is niet de schuld van het Christendom, maar juist omdat men het Christendom verknoeid heeft. Maar waar vind ik dan het Christendom? In de katholieke of in de Grieksche of in de protestantsche kerk? Of in welk der honderde protestantsche kerken waarin dat protestantisme zich heeft gesplitst? Maar allen beweren de waarheid te hebben en allen verketteren den ander om het zeerst!

Als men na 19 eeuwen christendom een wereld krijgt, zooals de onze eruit ziet, dan is dat zeker geen aanbeveling. Wij zouden geneigd zijn allen toe te roepen: nu het bankroet van den godsdienst door de ervaring zoo duidelijk is gebleken, probeert het daar eens zonder den godsdienst, maar met rechtvaardigheid, gelijkheid, vrijheid en menschelijkheid.

Wat blijft er over van de hooge zedelijkheid als men voor de waarheid van den christelijken godsdienst kan komen aandragen met 25 bewijzen, die allen getuigenis afleggen van de meest geraffineerde, barbaarsche en menschonteerende martelingen, door de kerk officieel toegepast op zoogenaamde ketters, d. w. z. op andersdenkenden? Foltertangen, martelkragen, duim- en beenschroeven, spaansche kragen, een soort halssieraad met ijzeren pennen aan de binnenzijde, rekgalgen, waaraan men met één arm werd opgehangen met een gewicht aan de beenen, spaansche laarzen, zijnde rood gloeiend gemaakte ijzeren laarzen, die volgegoten werden met gesmolten lood als de schuldige er zijn voet had ingezet, radbraken, de zoogenaamde „ijzeren Maagd", een pop van hout en ijzer, die van voren openging en van binnen voorzien was van ijzeren punten van zeven à acht duim lengte en scherp als bajonetten, de brandstapel, enz. enz. Als dat nu de zedelijke bewijzen zijn van den hoogsten godsdienst, den godsdienst der liefde, hoe durft men dan daar nog praten van onzedelijkheid bij de ongeloovigen?

Zeker, het is goed dat den kinderen de geschiedenis van de godsdiensten wordt geleerd, zij zullen er het best van genezen worden. De geschiedenis der godsdiensten is tevens hun gericht. Als waarheid het kenmerk moet zijn van alle opvoeding, welnu dan kan een godsdienstige opvoeding nooit gewenscht zijn, want een grooter wereld van onwaarheid, bedrog en huichelarij bestaat er niet dan wat de christelijke godsdienst van haar heeft gemaakt.

Als rechtvaardigheid, waarheid en menschelijkheid de voorwaarden moeten zijn van de verhoudingen der menschen onderling, dan kan de godsdienstige opvoeding allerminst gewenscht zijn, want deze levert precies het tegendeel daarvan op.

Als vrijheid de grondslag van het leven moet zijn, dan kan een godsdienstige opvoeding niet gewenscht zijn, want de christelijke godsdienst legt de vrijheid geheel aan banden.

Zoo bestaat er dus geen enkele reden om een godsdienstige opvoeding gewenscht te maken, maar achten wij haar nooit noodig, altijd overbodig en meestentijds schadelijk.

Tegenover de meening dat voor den christen „'t eigenlijke doel der opvoeding ligt aan gene zijde des grafs", stellen wij de onze, dat als wij voor den hemel opvoeden, wij de menschen ongeschikt maken voor de aarde. Want de aarde is geen doorgangshuis om ons voor te bereiden op den hemel en voordat wij onszelven de vraag voorleggen of wij een ander leven hiernamaals waard zijn, moeten wij ons eerst afvragen of wij dit leven wel waard zijn.

En dan zal het blijken, hoe FEUERBACH gelijk heeft, wanneer hij van het atheïsme getuigt, dat het „de menschen maakt van theologen tot anthropologen, van godsvrienden tot menschenvrienden, van kandidaten voor het hiernamaals tot studenten van deze wereld, van geloovigen tot denkers, van bidders tot arbeiders, van godsdienstige en politieke kamerdienaren der hemelsche en aardsche monarchie tot vrije, zelfbewuste burgers der aarde". Daar nu de godsdienst een belemmering is om daartoe te geraken, zullen wij goeddoen de godsdienstige opvoeding onzer kinderen aan kant te zetten, opdat zij op onze schouders staande meer geluk, meer waarheid en meer vrijheid deelachtig worden dan ons vergund was.

F. DOMELA NIEUWENHUIS.

Ter verklaring van onderstaand schema leze men blz. 1 van dit paarse blaadje

C. Natuurwetenschap.

a. Biologie.
b. Physiologie.
c. Psychologie.
d. Geneeskunde.
1. Algemeene Vraagstukken; 2. Hygiëne.
e. Meteorologie.

C. Staatkundig en Kerkelijk Leven (in Nederland).

a. Oeconomische en Politieke Richtingen.
I. Politieke Partijen.
II. Socialisme en Anarchisme.

b. Wetgeving en Rechtspleging.

c. Staatsrecht, Staatsinrichting, internat. politiek.

d. Kerkelijk en Godsdienstig leven.
I. Kerkgenootschappen, hun geschiedenis en eigenaardigheden.
II. Kerkrecht, Kerkel. instellingen, liturgie etc.
III. Godsdienstige Secten en Stroomingen (beschrijvend)
IV. De Christelijke Zending.
1. Uitwendige Zending; 2. Inwendige Zending
V. Christelijk Gezins- en Gemeenteleven.
1. Geschriften van algem. aard.
2. Stichtelijke Lectuur.
a. rechtzinnig; b. vrijzinnig.

e. Opvoeding en Onderwijs.

f. Vraagstukken van maatsch.-zedelijken aard.

D. Taal, Letteren en Kunst.

a. Taalkunde.

b. Schoone Letteren en Kunst.
1. Letterk. Studiën, critieken etc.; 2. Romans en novellen; 3. Christ. Ontspanningslectuur; 4. Lectuur voor de Jeugd.

Voor de in dit schema passende titels zie men omzijde.

Het op de voorgaande pagina's afgedrukt schema wordt hieronder uitgewerkt

(4e vervolg)

|| Dr. W. J. Aalders, Monistische Geestesstroomingen en Christel. Theïsme. f 0.40

|| Dr. W. J. Aalders, Christendom en cultuur. f 0.40

|| H. Makkink, Godsdienstig leven buiten de kerk in dezen tijd. f 0.40

In de wereld der Letterkundigen; in de wereld der Vrijdenkers; in de wereld der School; in de wereld der Geleerden; in de Sociaal-religieuze kringen als die van theosophen, spiritisten en monisten; in de wereld der studenten en der journalistiek.

|| Prof. J. J. P. Valeton, Een Probleem. „Muur" of „geen muur". f 0.40

2. *Schepping of Ontwikkeling.*

|| Prof. H. IJ. Groenewegen, De Evolutieleer en het godsdienstig geloof. f 0.40

|| Dr. E. Dennert, Natuurwet, Toeval, Voorzienigheid. Uit het hoogduitsch door G. Steenkamer. f 0.40

|| Dr. E. Dennert, Is God dood? God — Wereld — Mensch. Drie hoofdvragen der Wereldbeschouwing bezien in 't licht der Natuurwetenschap. Uit het hoogduitsch door G. Steenkamer. 3 deeltjes f 0.90

Hieruit afzonderlijk:

|| God! Mogen wij nog aan Hem gelooven? f 0.40

Inhoud: Inleiding; Het moderne wereldbeeld en de wereldbeschouwing; maakt het moderne wereldbeeld het bestaan van God onmogelijk?; de wetmatigheid; de doelmatigheid; het Darwinisme; doelmatigheid en geloof aan God.

|| De Wereld! Hoe is zij ontstaan? f 0.40

Inhoud: Inleiding; het wezen der ontwikkeling; de ontwikkeling van 't zonnestelsel; de ontwikkeling der aarde; het ontstaan van de wereld des levens; de afstammingsleer; individuatie en harmonie des heelals.

|| De Mensch! Vanwaar? Waarheen? f 0.40

Inhoud: Inleiding; de mensch en zijn plaats in de natuur; de ontwikkeling van 't menschelijk geslacht; het bijbelsche scheppingsverhaal; de mensch als zelfbewuste, zedelijke persoonlijkheid; het ware bewijs van Gods bestaan; waarheen leidt de weg des menschen?

|| Dr. J. Riemens, De Wereldraadsels opgelost? Ernst Haeckels Wereldbeschouwing). f 0.40

|| Dr. A. J. C. Snijders, Waarom wij Materialist zijn. f 0.40

|| „Evolutie". Pro: Dr. P. G. Buekers; Contra: Prof. H. Bavinck. f 0.40

Verschenen:

CHRISTENDOM EN OPVOEDING

INHOUD: I. Inleiding, door Prof. H. Bavinck. — II. De opvoeding in het Huisgezin, door Dr. A. Kuyper Jr. — III. De opvoeding door de School, door Prof. J. Woltjer. — IV. De opvoeding door de Kerk, door Prof. P. A. E. Sillevis Smitt. — V. Opvoeding en Kunst, door Dr. J. C. de Moor. — VI. De Overheid en de Opvoeding, door Prof. Mr. Anne Anema.

Goedkoope Uitgave — ing. f 0.80; gebonden f 1.30

Friesch Kerkblad: „Onder de uitnemendste gereformeerde werken, die dit jaar verschenen, mag voorzeker ook dit boek gerekend worden".

Standaard: „Velen is ongetwijfeld met dit boek een dienst bewezen".

Nederlander: „De vrucht van ernstig, degelijk onderzoek".

Nieuwe Provinciale Groninger Courant: „Een werk dat wij in alle huisgezinnen wel wenschten. Een kostelijk boek".

De Wachter: „Een kostelijk werk, omvattende onze christelijke roeping op alle terreinen van het leven".

NIEUW: ALETTA HOOG

Eerste Lichtstralen

Godsdienstig Onderricht aan Jonge Kinderen

Vrij naar het Engelsch; met een aanbevelend woord van Dr. J. H. Gunning J.Hzn. en 4 illustraties in lichtdruk

f 1.25 ingenaaid — **f 1.60 gebonden**

P. J. Smink J.Bz. in „Pniël": Eindelijk, eindelijk eens een boekje, dat heerlijk den kindertoon treft en dien overal houdt. Een uitkomst, als we — thuis of op de Zondagsschool — godsdienstonderricht aan jonge kinderen geven. Hoe vaak gingen we in 't kleedingmagazijn van de taal rond, om onze gedachten in behoorlijk kleed voor de kleintjes te doen paradeeren. Haast nooit van pas. Geregeld een paar nummers te groot. En 't gevolg? Bij de dreumels: „het mooie taalbeeld misduid". En bij ons het zelfverwijt: „uit het verkeerde loket".

En nu dit boekje! Omdat het van Aletta Hoog is, stond het immers met-één onder de hoede van een stille sympathie. Na de lezing kan die sympathie niet stil blijven, maar spreekt ze zich uit in een woord van warmen dank en hartelijken gelukwensch.

Alles aan en in dit boekje is de aanbeveling waard, waarmee Pniël's redacteur het inleidt. De toon: verrukkelijk eenvoudig, of kinderen samen praten. Toch zuiver Hollandsch, zonder Eng. bijsmaak. De inhoud: door en door Bijbelsch, zonder slaappoederachtige stichtelijkheden. En de uitgave: hoogst aantrekkelijk — ook door vier keurige illustraties in lichtdruk.

Een echt welkom boekje. Een innemende gast. Laten we zorgen, dat hij heel gauw een huisvriend wordt!

Uitgaven der Hollandia-Drukkerij te Baarn

DE beste der bestaande Vrijzinnige Kinderbijbels wordt door velen geacht het NIEUWE werk van

Mej. SPARNAAY

De Bijbel aan Kinderen verteld

I. **HET OUDE TESTAMENT**

II. **HET NIEUWE TESTAMENT**

Prijs van de beide deelen samen f 3.25 ing.; f 4.15 gebonden. Deel I afzonderlijk f 2.25 ing.; f 2.75 gebonden. Deel II afzonderlijk f 1.50 ing.; f 1.90 geb.

Ds. H. Bakels, de bekende populaire auteur van »Het Nieuwe Testament voor leeken leesbaar gemaakt«, »Een Bouquetje Dogmatiek« etc. schreef aan de schrijfster:

> **Iederen avond lezen wij uit uw Kinderbijbel... Ik lees hem mijn kinderen voor en vind hem voor kinderen verreweg den besten dien ik ken. De kinderen vinden het boeiend en concreet verteld...**

STEMMEN UIT DE VRIJZINNIG-GODSDIENSTIGE PERS:

Ds. VAN LOGHEM SLATERUS in „*De Blijde Boodschap*": Wij aarzelen niet dit deel gelukkig geslaagd te noemen, èn om den verhaaltrant voor kinderen, èn om de meestal zeer frissche opmerkingen tusschen de verhalen door; opmerkingen, die zonder zedepreekerige terechtwijzingen te bevatten, door 't kind zelf als waar moeten worden gevoeld. Dit deel leent zich uitnemend om te worden voorgelezen ook aan jonge kinderen, maar ook — om te worden gelezen door kinderen zelf. Ik heb er de proef mede genomen; het oordeel was: „fiin". Aangezien dit voor kinderen de tegenwoordige term schijnt te zijn, die hooge lof uitdrukt, meen ik, dat deze arbeid wel geslaagd is.

Mededeelingen v. d. Afd. Nijmegen v. d. Ned. Protestantenbond: Mej. S. vertelt op voor kinderen gemakkelijk te volgen wijs; de verteltoon is hier heelemaal gevolgd met de eigenaardige tusschenvraagjes er bij. Iemand, die geen slag van vertellen heeft, kan dezen kinderbijbel voorlezen; als de kinderen de oogen dicht doen zullen ze meenen dat er verteld wordt.. — Moge eene ruime afneming en verspreiding de moeite van schrijfster rijkelijk loonen.